

Наталія Логвіненко

ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФЕНТЕЗІ НА ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТТЯХ

Анотація. У статті йдеться про розвиток жанру фентезі в українській літературі, причини його популярності, актуалізацію вивчення творів фентезі в умовах реформування літературної освіти в основній школі.

Ключові слова: фентезі, різновид фантастики, предмет поглибленого вивчення національної літератури, Володимир Арєнєв, Віталій Климчук, Галина Пагутяк, Марина та Сергій Дяченки, Костянтин Матвієнко, Дара Корній.

Сьогодні українська література існує у вільному суспільстві, де кожен може читати і писати те, що йому подобається. За свідченнями науковців, нині триває дискусія щодо шляхів розвитку сучасної української літератури, у контексті якої і дослідниками, і письменниками часто висловлюються думки про те, що найпродуктивнішою і найпотужнішою у вітчизняному мистецтві слова є сфера фантастики й фентезі [2], [4]. Крім цього, оновлення змісту літературної освіти школярів на компетентнісних засадах через добір жанрово-тематичного розмаїття художнього матеріалу актуалізувало вивчення творів сучасного українського фентезі. Спостереження за формуванням і розвитком національного варіанту фентезі в оригінальній українській літературі здійснюємо шляхом поглибленого вивчення предмета на факультативних заняттях.

Популярність жанру фентезі в Україні визначається, *по-перше*, тим, що сучасне українське фентезі ґрунтується на автентичній українській міфології. Це сприяє висвітленню природи «міфопоетики, міфотворчості, зокрема, авторського міфу, визначенню характеру міфопоетичної парадигми певної художньої формації в системі літературного процесу» (А. Гурдуз, О. Чорна). За спостереженнями науковців, вивчення міфопоетичної сфери в українському літературознавстві останнього десятиліття було визначальним, оскільки кожний народ має свою власну міфологію і демонологію, які живуть у пам'яті поколінь. А ще, зауважує Г. Пагутяк, у кожного з нас є щось язичницьке, «воно пробивається, як трава крізь асфальт». І це, на її думку, призвело до кризи світового фентезі, бо в ньому «використовується попсовий набір кельтських міфологічних персонажів: ельфів, драконів, гоблінів і фей, що робить таку літературу позанаціональною [7, с. 6]».

Загальновідомо, що поняття «міфологія» включає декілька значень. Це і сукупність оповідей однієї культурно-історичної традиції, і особлива форма світосприймання, і наукова дисципліна, що досліджує міфи й міфологічні системи. У міфі як способі пізнання дійсності природа й людина взаємопов'язані. Вони становлять єдину систему світобачення, де світ пізнається через людину і навпаки. «Людська душа постійно потребує єднання зі світом, тому міф завжди буде органічною часткою культури. До світогляду українців увійшли вірування та уявлення багатьох поколінь, які жили на території сучасної України й належали до різних племен та археологічних культур. Давні ... слов'яни залишили відлуння своїх вірувань у тому багатогранному комплексі, який ми нині зevamo українською традиційною культурою [3, с. 5]».

По-друге, світ прадавньої української міфології дає змогу захистити індивідуальну й національну ідентичність особистості. І разом з історією, природою, культурою як

своєрідними морально-етичними й духовними постійними величинами визначає рівень людяності, міру гуманізму в суспільстві.

Деякі дослідники розглядають фентезі як соціальне явище. Оскільки основними джерелами фентезі виступають магічне, міфологічне й утопічне мислення, де актуалізуються основні архетипи людського існування, саме свідомість людини, вважає О. С. Леоненко, надає безпосередню можливість реалізувати становлення духовної рівноваги та єдності з іншими. Отже, цей процес дає змогу особистості здійснити «самодетермінацію й актуалізацію духовних цінностей, які неможливі без досягнення історико-культурного досвіду й включення в систему суспільних відносин. Таким чином, цей жанр постає перед читачами як складний багатовимірний процес соціального життя з елементами міфологічного, магічного й утопічного, що конденсується в основних архетипах [5]».

По-третє, література жанру фентезі дає змогу проговорювати з підлітками речі, очевидні для «літератури дорослої». Говорити про кохання, дружбу, відданість, чесність без обов'язкової для «мейнстріму іронічної недбалої посмішки» (В. Пузій), виховувати повагу до попередніх поколінь. Це дуже важливо для юного читача, адже у нього система цінностей тільки-но формується. На думку письменників і науковців, це одна із суттєвих і недооцінених функцій жанру.

Крім того, вивчення творів сучасного українського фентезі сприяє не тільки розкриттю важливих для молодого читача морально-етичних норм, а й спонукає досліджувати величезні пласти національної культури; розвиває здатність мріяти, уявляти, фантазувати, що з часом стає визначальною для молоді, якій притаманне бажання змінювати, перебудувати. Твори жанру фентезі підвищують рівень знань читача з історії чи міфології, культурології, літературо- й мистецтвознавства (наукова фантастика – з точних наук).

Мета статті – з'ясувати розвиток жанру фентезі в українській літературі, причини його популярності та обґрунтувати актуалізацію вивчення творів фентезі в умовах реформування літературної освіти в основній школі.

Поява літератури жанру фентезі в сучасному літературному процесі, за спостереженнями дослідників, обумовлена значним етнографічним струменем фантастичних творів, посиленням інтересом письменників-фантастів до історичного минулого, до автентичної міфології. І реалізується він не тільки у створенні слов'янського фентезі, а й у написанні масштабних історико-міфологічних і «химерних» романів, які ґрунтуються на сюжетах як світової, так і вітчизняної історії. Така особливість притаманна і українській, і російській фантастичній літературі. У використанні національної міфології, як зазначає Т. М. Литвиненко, для українських фантастичних творів властиві дві основні риси: «перша пов'язана з висвітленням національно-історичного підґрунтя, друга – з продовженням національно-культурної традиції (М. Гоголь, М. Коцюбинський). Але обидві вони подаються у філософсько-фантастичному ключі й сприяють створенню неповторних світів [6, с. 360]».

Визначаючи специфічні особливості фантастики України на межі ХХ – ХХІ століть, Н. С. Савицька зауважує, що фентезі, як прийнято традиційно вважати, з'явилося у творчій лабораторії українських фантастів наприкінці 80-х років, а поширилося в середині 90-х років ХХ століття як несприйняття технологічних тенденцій розвитку цивілізації, розуміння технократії як гаранта бездуховності сучасного суспільства, протест проти раціоналізації культури. Ще однією причиною великої уваги до цього різновиду фантастики, вважає дослідниця, є ескапізм (*прагнення особистості піти від дійсності у світ ілюзій, фантазій*): фентезі дає можливість відійти від реальних проблем сучасної дійсності [8].

Дослідники минулого української фантастичної прози Д. Громов, А. Валентинов, О. Ладиженський відзначають, що завдяки фентезі українська фантастика має давнє корін-

ня, яке сягає середньовіччя, коли українська література стояла на міцному ґрунті фольклору і апокрифів («Кієво-Печерський Патерик»; «Роксоланія» Себастьяна Кльоновича) [1].

Врачування вищезазначеного дало змогу розробити програму курсу за вибором для учнів 8-9 класів «Сучасне українське фентезі», змістове наповнення якої здійснено за хронологічним принципом. Тематичний блок «*Джерела сучасного українського фентезі*» висвітлюється шляхом розкриття проблем: «Українська міфологія – одна з найдавніших та найоригінальніших міфологій світу», «Найпоширеніші міфи, легенди та перекази про духовні сили та міфічних богів» – готуючись до лекції, запропонуємо восьмикласникам актуалізувати свій життєвий досвід: пригадати і підготувати розповідь про українську міфологію як особливу форму світосприймання; вірування праслав'ян як витоки української міфології. Важливо у вступній лекції повторити про духовні сили (домовик, лісовик, водяник, русалка, чорт, перелесник, берегиня, болотяник та ін.) і міфічних богів (Перун, Велес, Сварог, Дажбог, Хорс, Стрибог, Мокош та ін.); про особливості української ментальності, що виявляється у поєднанні язичницьких і християнських вірувань та традицій у світогляді; розкрити змістове наповнення поняття «міф», «міфологія», «автентична українська міфологія», «герої жанру», «концепція жанру»; виокремити різновиди жанру – героїчне, високе (епічне), ігрове, історичне, гумористичне, темне, ліричне, дитяче, міське фентезі, пародія на фентезі, технофентезі та ін.

Пам'ятаємо, що з вивчення міфів, легенд, переказів, фольклорних поетичних творів розпочиналося вивчення української літератури в основній школі. Це дає змогу організувати проведення заняття на засадах суб'єкт-суб'єктного навчання, коли учні самостійно оберуть проблему для висвітлення, визначать форми роботи (індивідуальну, парну, групу). Учитель як суб'єкт навчально-виховного процесу з'ясує свої завдання щодо висвітлення необхідної проблеми, організації навчальної діяльності учнів, проведення консультацій і порядку розкриття підтем під час колективної лекції.

У таких умовах реалізуємо й педагогіку співробітництва, співтворчості, індивідуалізації на основі активізації творчого саморозвитку кожного учня, розвитку емоційного інтелекту тощо, що передбачає гуманізація усіх аспектів шкільної освіти.

Практичним заняттям, на яких учні розглядають самостійно дібрані художні твори класиків української літератури (Іван Котляревський, Микола Гоголь, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок, Олекса Стороженко, Микола Костомаров, Іван Франко, Богдан Лепкий, Леся Українка, Панас Мирний, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський та ін.) як твори фантастичного спрямування, передуватиме серйозна лекція вчителя з елементами евристичної бесіди на тему «Історія розвитку жанру фентезі від давнини до сучасності».

Тематичний блок «*Сучасне українське фентезі*» передбачає текстуальне вивчення творів Тараса Завітайла «*В тіні янгола смерті*» (2007), «*Зброя вогню*» (2006), «*Діти Праліса*» (2007); Володимира Арєнєва «*Бісова душа, або Заклятий скарб*» (2003); Віталія Климчука «*Рутенія. Повернення відьми*» (2011); Галини Пагутяк «*Королівство*» (2005), М. та С. Дяченків «*Ритуал*» (1996, 2010); Наталі Тисовської «*Останній шаман*» (2008); Костянтина Матвієнка «*Час настав*» (2011); Дари Корній «*Гонимарник*» (2012) та ін. за поданими анотаціями, практичне з'ясування особливостей жанру, його відмінностей від фантастики.

Твори сучасного українського фентезі сприяють розвиткові педагогіки пригоди, яка, за спостереженнями Г. Токмань, розглядає пригоду як «*випробування духовних сил в екстремальних обставинах, можливість здійснення екзистенційного вибору, наслідком чого стає утвердження особистісної ієрархії цінностей* [9, с. 57]».

Змістове наповнення програми факультативного курсу для учнів 8-9 класів відповідає критеріям добирання текстів для підліткового читання за педагогікою пригоди, оскільки текстуальне вивчення творів жанру фентезі дає змогу зосереджувати увагу учнів на гостроті сюжетної розповіді, спонукає їх до написання власних пригодницьких творів і *«по-ступово переводить інтерес учнів від каскаду напружених подій до не менш напруженого перебігу процесів емоційного, інтелектуального, духовного існування людини [9, с. 57]»*. Зміст фентезійних творів спонукає до побудови факультативних занять на основі пригоди як цікавої історії, інтриги, «деталізації напруженого моменту, інших засобів пригодницького письма».

Наприклад, роман *«Королівство» Г. Пагутяк* – яскравий зразок героїчного фентезі, синтезу казково-фантастичного й повсякденного, де переплелись вигадані світи з реальним. Письменниця використовує своєрідний принцип оформлення просторово-часового елементу, в якому розвиває пригодницький сюжет. Провідним мотивом, як і в більшості творів фентезі, є мотив подорожі як проблема самоідентифікації. Актуалізувати сучасні проблеми на тлі незвичайних пригод і фантастичних елементів можна за допомогою мотиву квесту, що виступає метафорою пізнання й самопізнання. Г. Пагутяк створила цілісний фантастичний всесвіт, який складається із Серединного й Граничного світів, Імперії та Королівства, мешканцями якого, окрім людей, є ельфи, опирі, довгомудики, слинявці, пліснявці, відьми, вовкулаки, перевертні, домовики, привиди і з'їдлики. У кращих традиціях жанру фентезі авторкою ретельно змальовано надзвичайних істот, що додає оповіді чарівності й міфічності. Одним із художніх відкриттів письменниці можна вважати образи переліток і книжкових гномів [5].

Аналіз творчості письменниці свідчить про продовження й розвиток міфотворчої традиції, вимогу постійного оновлення фантастичних складових у контексті сучасності. Українські моделі фентезі дещо відрізняються від класичних західних, стверджуючи при цьому схильність національних письменників до заглиблення в етичні й філософські парадигми. У результаті подібних творчих експериментів з'являється проза з концентрованою філософською направленістю, просякнута глибинним психологізмом. Таким чином, треба відзначити особливий семіотизм (знакова система для передачі інформації) вітчизняного фентезі. Мова йде про створення власне авторського ірраціонального світу, який ґрунтується на міфопоетичних традиціях й авторському світовідчутті.

Узагальнюючи свої спостереження, О. С. Леоненко робить висновок, що *«фентезі в українській літературі повторює загальноєвропейський шлях, який поєднує фантастичні концепти разом з онтологічною, екзистенційною й філософською проблематикою [5]»*, це підтверджує думку багатьох дослідників про багатоплановість фентезійних творів, вивчення яких сприятиме поглибленню знань про національну культуру і літературу зокрема. Адже спеціалісти стурбовані тим, що «у дитячому середовищі тривожними темпами поширюється масове статусне невизнання високої духовності, тобто небажання підлітка ототожнювати себе з культурою, з інтелектуальною творчістю, з персонажами літературних творів – носіїв духовності. Замість цього підліток віддає перевагу культурним сурогатам, ідеологічним забобонам і грубому марновірству. І як наслідок – чимало гуманітарних і природознавчих дисциплін у школі втрачають свою соціальну і світоглядну ефективність [10, с. 113]».

Читання творів сучасного українського фентезі, на думку вчених, допомагає підліткам «відчути свою самодостатність через гармонію оточення, а не через його розколотість, не через поляризацію думок», оскільки розколотість суспільства, його надмірна політизація викликає їхню реакцію добровільної самоізоляції у світі дитинства [10, с. 115].

Не треба переконувати, що тільки література у юному віці є дієвим інструментом для розвитку особистості і «подолання стереотипізації свідомості читачів, якими маніпулюють, запевняючи, що література насамперед має розважати, а не розвивати, вчити чи ставити запитання і пропонувати свої відповіді. Лише книга дає можливість людині фантазувати самій, а не сприймати вже готові шаблони чи образи, які подає кіно, телебачення, комп'ютерні ігри. Все це не дає розвитку, якими не були б спецефекти чи графіка, а книга через слово веде у свій світ. Фантазування вимагає певних психологічних зусиль» (Н. Дев'ятко). Оскільки «добра книжка у жанрі фентезі ніколи не обмежується лише прикметами жанру» (Я. Дубинянська), маємо надію, що вивчення творів сучасного українського фентезі сприятиме поглибленню знань про національну культуру, вирішенню морально-етичних проблем, вихованню особистості, ерудованої, інтелектуальної, яка здатна змінювати світ на краще.

Література

1. Валентинов А. Замітки про українську фантастику [Електронний ресурс] / Андрій Валентинов, Дмитро Громов та Олег Ладиженський. – Режим доступу: www.litlikbez.com.htm
2. Гурдуз А. І. Роман Дари Корній «Гонимарник»: місце в мистецькому контексті з погляду традиції й новаторства / Андрій Гурдуз. – Українознавчий альманах. – 2012. – № 9.
3. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології [Текст] / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с. (100 найвідоміших).
4. Капранов В. «Украинская фантастика – вполне» : беседа с братьями Капрановыми [Електронний ресурс] / В. Капранов, Д. Капранов ; вёл В. Пузий // Реальность фантастики. – 2003. – № 3 (3). – Режим доступу : <http://www.rf.com.ua/article/75>.
5. Леоненко О. С. Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття / Олександра Сергіївна Леоненко. – Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, 10.01.01 – українська література. – Черкаси, 2010.
6. Литвиненко Т. М. Національна міфологія в українській російськомовній фантастиці межі ХХ–ХХІ століть / Тетяна Миколаївна Литвиненко. // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 355–361.
7. Пагутяк Г. Україна без гоблінів / Галина Пагутяк // Дара Корній. Зворотний бік світла. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с. : іл.
8. Савицька Н. С. Сучасна фантастична література України й Росії [Електронний ресурс] / Н. С. Савицька. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/18.htm
9. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с. – (Серія «Альма-матер»).
10. Шалагінов Б. Сучасний український учень як суб'єкт гуманітарної освіти [Текст]. / Борис Шалагінов // Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип.1. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.

Natalia Logvynenko

**The Studying of Contemporary Ukrainian Fantasy
on Facultative Employment**

Summary. The article deals with the development of the Fantasy genre in Ukrainian literature, reasons of its popularity, updating studying of Fantasy works in reforming of literary education in basic school.

Keywords: Fantasy, a kind of fiction, the subject of in-depth study of the national literature, Volodymyr Arenyev, Vitaly Klymchuk, Galyna Pahutiak, Maryna and Sergiy Dyachenko, Kostiantyn Matviyenko, Dara Korniy.

Наталія Логвиненко

**Изучение произведений
современного украинского фэнтези
на факультативных занятиях**

Аннотация. В статье идет речь о развитии жанра фэнтези в украинской литературе, причинах его популярности, актуализации изучения произведений фэнтези в условиях реформирования литературного образования в основной школе.

Ключевые слова: фэнтези, разновидность фантастики, предмет углубленного изучения национальной литературы, Владимир Аренев, Виталий Климчук, Галина Пагутяк, Марина и Сергей Дяченко, Константин Матвиенко, Дара Корний.